

La mediamorfosi de la ràdio local. Una perspectiva des del context de l'Euroregió Galícia – Nord de Portugal¹

TERESA PIÑEIRO-OTERO

Professora de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universidade da Coruña

Teresa.pineiro@udc.es

Article rebut el 21/04/2015 i acceptat el 10/06/2014

Resum

Aquest article tracta l'expansió de la ràdio de proximitat a internet des de la perspectiva de l'Euroregió Galícia – Nord de Portugal. A partir de les dues vessants de la ràdio local, continguts de proximitat i mitjà comunitari-participatiu, s'ha realitzat una anàlisi de contingut dels llocs web de 65 emissores convencionals, 37 de gallegues i 28 de portugueses. Un estudi que ens ha permès constatar la limitada adaptació de la ràdio local a la xarxa pel que fa a la multimedialitat i la interactivitat dels seus continguts, així com a les possibilitats d'interacció dels seus oïdors-usuaris.

Paraules clau

Mediamorfosi, ràdio local, continguts, interacció, Euroregió.

Abstract

This article focuses on the expansion of proximity radio to the internet from the perspective of the Galicia-Northern Portugal Euro-Region. Starting from both sides of local radio, namely local content and a medium for community participation, a content analysis was carried out of the websites of 65 traditional radio stations, 37 of them Galician and 28 Portuguese. This study has verified the limited adaptation of local radio to the internet in terms of multimedia and interactivity of its content, as well as the possibilities for its listeners-users to interact.

Keywords

Mediamorphosis, local radio, content, interaction, Euro-Region.

1. Introducció

Al juliol de 2014 Radio Valga es convertia en líder d'audiència en línia a l'aplicació *radios.net* i a la seva pàgina web. Amb més de 1.500 visites,² l'emissora municipal de Valga —un ajuntament de Pontevedra de sis mil habitants— encapçalava una llista de 427 ràdios espanyoles, de diversa tipologia i abast.³

L'emissió de *Palco de Estrelas*, espai musical sobre les orquestres gallegues, va situar en diverses ocasions Radio Valga entre les vint emissores més escoltades en un rànquing diari d'àmbit global.⁴

L'aposta d'aquesta emissora municipal per difondre el seu senyal en directe a través d'aquest lloc web la va convertir, de manera espontània, en un exemple de glocalització tant des de la perspectiva del mercat com de la cultura (Castells 2005).

Si, tal com assenyala Fernet-Betancourt (2002), la *glocalització* és una oportunitat única per universalitzar allò que és local i localitzar allò que és universal, és a internet on es materialitza aquest fenomen (Terol 2014). A la xarxa, els mitjans de comunicació poden amplificar l'abast dels seus continguts locals a una comunitat mundial, al mateix temps que faciliten als usuaris el seguiment de temes de caràcter global sense sortir del lloc web.

La irrupció d'internet en l'ecosistema mediàtic va representar l'inici d'un procés de transformació dels mitjans i dels

seus professionals per adaptar-se a les potencialitats de la web. Aquest procés de *mediamorfosi* (Fidler 1997), en el qual encara ens trobem, ha portat la ràdio a buscar noves fórmules comunicatives per adaptar-se a aquest nou context i desenvolupar un llenguatge i una expressivitat propis.

Encara que inicialment les ràdios van fer servir les pàgines web per tenir presència en línia i difondre la seva emissió en directe o en difusió simultània (Franquet 1999), de seguida van començar a experimentar amb les possibilitats del mitjà digital, les seves concepcions temporals i dispositius tecnològics (Alves 2003).

2. Del mitjà sonor a la r@dio

A internet la ràdio va perdre la fugacitat que la caracteritzava amb l'aparició de noves fórmules de distribució a demanda que permeten personalitzar l'escolta, així com el moment, lloc i dispositiu de consum. Si bé el podcàsting va flexibilitzar el mitjà per a una experiència personal i mòbil, també en entorns fora de línia (Gallego 2012; Sellas 2012), el desenvolupament de la banda ampla i la connectivitat dels dispositius portàtils han situat l'*streaming* com a motor de la radiofonia en línia (Cordeiro 2012).

Les emissores combinen tecnologies i plataformes de distribució per ampliar el seu abast i repercussió, tant des de la perspectiva de servei públic com dels seus beneficis econòmics (Bonet i Quijada 2011). A internet la ràdio ha superat algunes limitacions del mitjà convencional com ara la restricció geogràfica,⁵ determinada per l'abast d'emissió, o l'ocupació i regulació de l'espectre radioelèctric.

L'aspecte tecnològic, en aquest cas, se supedita a la capacitat del mitjà mateix per desenvolupar el seu potencial comunicatiu amb el so com a punt d'ancoratge (Cebrián Herreros 2008, Reis 2014b).

Més enllà de les noves fórmules de distribució de continguts en línia, el traspàs de la ràdio hertziana a la xarxa ha comportat l'adopció de les seves potencialitats multimèdia i interactives, tant en el seu missatge com en la relació que estableix amb els oïdors-usuaris (Nyre i Ala-Fossi 2008, Priestman 2002).

El mitjà digital proveeix la ràdio d'un escenari idoni per interactuar i generar noves dinàmiques amb les seves radioescoltes, especialment en l'àmbit de les plataformes socials (Monclús *et al.* 2014). En aquest context els oïdors poden assumir un paper actiu i participar tant en la creació dels continguts del mitjà (*User Generated Content*) com en la seva distribució a través de les seves xarxes personals (*Used Distributed Content*).

Interactivitat, convergència i informàtica en núvol donen lloc a un nou concepte de ràdio o de r@dio, com el denomina Cordeiro (2012, 503), que conjuga “so i imatge, és [més] interactiva, [més] participativa, compartidora, asíncrona, que es pot repetir, reproduir, inspeccionar i personalitzar, discontinua, hipertextual, no lineal, convergent i a demanda”.

En l'era de la portabilitat (Kischinhevsky 2009) aquesta r@dio es fa mòbil expandint el seu univers a telèfons intel·ligents, tauletes i a d'altres dispositius multimèdia per mitjà d'aplicacions que optimitzen l'accés als seus continguts i serveis. Amb el salt als dispositius mòbils la ràdio guanya en connectivitat; flexibilitza i intensifica el consum del mitjà, multiplica les opcions de personalització i integra noves funcionalitats basades en la tecnologia de geolocalització, en una experiència única perfectament imbricada.

Conscients d'aquestes potencialitats, les marques radiofòniques convencionals mostren un creixent interès cap a la xarxa, amb els seus múltiples canals, plataformes i continguts, com un mitjà estratègic per a l'atracció i consolidació de comunitats d'oïdors-usuaris (Martínez Costa, Moreno i Amoedo 2012).

En aquest marc han estat diversos els autors que han estudiat la transposició del mitjà sonor a la plataforma web i —en menor mesura— mòbil, així com el seu impacte en les emissores convencionals de ràdio. Unes aproximacions que van abordar diversos aspectes de la *mediamorfosi* —la transformació del paradigma comunicatiu, la distribució de continguts o la participació de l'audiència, entre altres— des de la perspectiva de les principals marques radiofòniques de cobertura estatal o autonòmica.

Però, què passa amb la ràdio local? Quin impacte té la *mediamorfosi* en les emissores de proximitat?

Aquest treball ha tingut per objecte analitzar la transposició de les ràdios locals de l'Euroregió Galícia – Nord de Portugal a la plataforma web i mòbil, especialment pel que fa a la *mutimedialitat* dels continguts i a la interacció-participació dels seus públics.

Partim de la concepció de l'Euroregió com una estructura de cooperació transfronterera de dos territoris, pertanyents a diferents estats, amb característiques comunes que exigeixen la col·laboració més o menys institucionalitzada de totes dues regions.

La zona de cooperació Galícia – Nord de Portugal⁶ afavoreix la trobada econòmica, social i cultural de les entitats, empreses i ciutadans a banda i banda de la frontera.

La proximitat real entre aquests territoris afavoreix la recepció del senyal d'emissores del país veí. Si bé aquest desbordament estimula la familiaritat cultural i aproxima tots dos territoris, també pot generar un conflicte transfronterer en un context d'espectre radioelèctric limitat. Aquest conflicte desapareix en l'àmbit de la radiodifusió en línia.

3. Una breu aproximació a la ràdio local a Espanya i Portugal

Quan parlem de ràdio local ens referim a un conjunt heterogeni d'emissores de diversa gestió, estructura i continguts entre les quals hi ha les estacions municipals, associatives, lliures, educatives, etc. Totes aquestes emissores tenen un denominador comú: una cobertura limitada que en restringeix l'àmbit d'actuació des d'una perspectiva geogràfica, encara que n'amplia les potencialitats pel que fa a la dinamització social (Bonet 2004). Com assenyala Flichy (1981), aquestes ràdios tenen un paper rellevant en l'estímul de la vida social i les iniciatives locals i, per extensió, en la cohesió de la comunitat i l'estímul del sentiment de pertinença.

En aquest sentit, Bonet (2004) proposa emprar la denominació de *ràdio de proximitat*, nomenclatura que remet a un dels aspectes clau d'aquesta tipologia d'emissores: la lògica de difusió dels seus continguts i la seva projecció en la programació i informació. Les ràdios locals se centren en la informació de proximitat i aborden determinats temes i perspectives d'interès per a la comunitat a la qual donen servei (Bonixé 2006).

L'altre aspecte és el de la ràdio local com a mitjà comunitari o participatiu. Aquestes ràdios es conceben com una plataforma plural, alternativa als mitjans generalistes, que dota la ciutadania de veu en el debat social i polític, de manera que integra els diversos col·lectius (Buendía i Pino 2008). Seguint Del Barco (2014), la ràdio de proximitat constitueix un pilar per a l'apoderament de la ciutadania i contribueix a la vertebració territorial i la construcció d'una comunitat participativa.

L'origen de les ràdios locals acostuma a situar-se en processos dinàmics de desenvolupament ciutadà o en iniciatives particulars dins de la comunitat. No obstant això, l'estructuració i desenvolupament d'aquestes iniciatives presenten divergències

en funció dels seus objectius i el context en el qual s'emmarquen. En aquest sentit, l'estudi de la ràdio local a l'Euroregió Galícia –Nord de Portugal exigeix efectuar una breu aproximació a les particularitats del sector radiofònic espanyol i lusità.

A Espanya la ràdio té una forta base local, però amb vocació estatal. Des dels seus inicis la ràdio espanyola es va caracteritzar per la seva essència local a causa de condicionaments tecnològics (escàs abast de les freqüències) i polítics. A partir de la dècada dels vuitanta es va iniciar un procés de concentració que va acabar en un oligopoli estatal sustentat en una xarxa d'emissores locals. Més que per l'obtenció de llicències, les principals marques radiofòniques han incrementat el seu abast i influència per mitjà d'acords concrets amb ràdios locals. S'estableix així un sistema d'emissió en cadena amb desconnexions (locals, autonòmiques) per a determinats continguts.

Paral·lelament, al final de la dècada dels setanta es va produir una eclosió d'emissores de proximitat de caire divers —municipals, comunitàries, educatives, associatives— que van assumir el servei a la comunitat local (Franquet 2008). Algunes d'aquestes ràdios, que van *okupar* les ones, van poder regularitzar la seva situació gràcies a la creació d'un marc legislatiu específic i la concessió de llicències. No obstant això, d'altres han estat discriminades en el repartiment de freqüències, com va passar en el concurs dut a terme per la Xunta de Galícia entre 2011 i 2013, que va abocar les emissores no comercials a la "pirateria" (Calvo 2011).

A Portugal, la ràdio local va viure tres fases diferents de desenvolupament. La primera es correspon amb l'eclosió de la radiofonia portuguesa, moment en què apareixen emissores locals de dimensions estructurals i financeres reduïdes (Reis, 2014a). Aquesta etapa va acabar el 1975 amb el decret de nacionalització de la ràdio.⁷

Des d'aquest moment i fins el 1988, amb l'inici del procés de regularització, es van crear diversos tipus d'emissores "pirata" que tenien el suport de petites empreses, esglésies, diaris locals, clubs esportius, associacions culturals, administracions locals,

etc. (Bonixe 2014). Al gener de 1989, després de l'apagada de les emissores pirata (24 de desembre de 1988), comença una nova etapa en la radiofonia lusitana amb un important pes de la ràdio de proximitat (Reis 2014a). De fet, la ràdio portuguesa té una forta base local "real" en la qual l'emissió en cadena amb prou feines té incidència.

Més enllà de les diferències en l'estructura dels sectors radiofònics, tots dos contextos, espanyol i lusità, tenen en les emissores de proximitat el seu punt principal per redimensionar "el caràcter local i públic de la comunicació com també el quefer dels actors socials que interactuen amb i des d'aquestes" (Buendía i Pino 2008, 86). Una funció que acompanyarà la ràdio local en el seu traspàs a la radiofonia en línia.

4. Materials i mètode

Per analitzar la transposició de les ràdios de proximitat de l'Euroregió Galícia–Nord de Portugal (d'ara endavant, Euroregió) a la xarxa s'ha efectuat un estudi exploratori, de caràcter quantitatiu, de les seves pàgines web i la seva oferta d'aplicacions mòbils utilitzant l'anàlisi de contingut com a mètode de recerca. Aquest mètode permet examinar, de manera sistemàtica, els *significats* i *significants* (anàlisi de procediments, de les convencions, dels trets formals) de qualsevol text (Igartua Perosanz 2006).

Com afirma Mata (1993), la ràdio, a més d'un mitjà de comunicació, es pot plantejar com una pràctica significant i una experiència cultural. Aquesta perspectiva es va reflectir en l'elecció de la radiofonia local de l'Euroregió com a objecte d'estudi. A més de la proximitat a la mostra d'anàlisi i l'interès per comparar dos contextos estatals diferents, considerem per a aquesta elecció l'existència d'una cultura comuna [gallega-portuguesa] amb un fort pes de l'oralitat.

4.1. Delimitació de la mostra

La delimitació de la mostra d'estudi va ser una de les parts més complexes d'aquest treball a causa del significat genèric de la denominació *ràdio local* i de les particularitats del sector radiofònic espanyol. Si bé la selecció de les ràdios portugueses es va basar en les dades de l'Autoridade Nacional de Comunicações,⁸ de les quals es van eliminar les emissores inactives a octubre de 2014, en el cas de les ràdios gallegues aquest procés es va complicar per la limitada correspondència entre l'assignació de freqüències i l'ocupació real de l'espectre radioelèctric.⁹

Aquesta falta de correspondència ens va portar a contrastar les dades del Ministeri d'Indústria, Energia i Turisme amb informació de premsa, pàgines web d'ajuntaments, cadenes radiofòniques estatals i autonòmiques, llocs web com *Guia de la Radio* o *Info de la radio* i la nostra pròpia experiència com a radiooients, per determinar quines ràdios (amb o sense freqüència adjudicada) tenien emissió regular al novembre de 2014.

Taula 1. Tipologia de ràdio local per continguts-cobertura

Tipus de ràdio local per continguts-cobertura
Autènticament local, per cobertura i/o continguts
Local per desconnexió <ul style="list-style-type: none"> De la xarxa autonòmica De la xarxa estatal
Local per desconnexió publicitària
Per connexió
Per compra o intercanvi de programes produïts per altres ràdios locals

Font: Bonet 2004.

El pas següent, en la selecció de la mostra, va ser delimitar el concepte *local*. Si bé moltes de les ràdios estatals i d'emissió autonòmica amb cobertura a Galícia ofereixen desconexions locals —per a informatius i d'altres continguts—, optem per limitar l'objecte d'estudi a les *ràdios de proximitat* de cara a promoure'n la comparació (entre elles i amb les ràdios portugueses).

Aquesta limitació no implica suprimir totalment l'emissió en cadena. Cal remarcar el projecte *Radiofusió*, iniciativa de l'Associació d'Emissores Municipals Gallegues (EMUGA) per al desenvolupament comú i eficient de continguts, de vocació local, amb els quals ocupen una part important de la seva programació. Així mateix, és destacable l'existència de dues cadenes locals —d'iniciativa privada— que tenen el seu principal àmbit d'actuació a la província de Pontevedra: Si Radio (amb emissores a les comarques de Salnés, Condado, Paradanta i els *concellos* de Crecente i Arbo) i Vía Radio (amb presència a Vigo, Pontevedra, Pontearreas, A Guarda i Ourense). Aquestes cadenes disposen d'una única pàgina web per a totes les seves emissores, per la qual cosa n'abordem l'anàlisi com si es tractés d'una única ràdio.

En el cas de *Radiodifusió*, el seu lloc web té espais individuals per a les emissores associades a EMUGA, la qual cosa ens va portar a considerar-los com a unitat d'anàlisi per a les emissores municipals que no disposen de web pròpia.

Una vegada delimitada la mostra de ràdios de proximitat de l'Euroregió actives a l'octubre-novembre (Taula 2), i basant-nos en l'objecte d'estudi, seleccionem aquelles emissores amb un espai a la xarxa per a la distribució dels seus continguts sonors. Basem aquesta selecció en el fet que el so constitueix l'element característic de la ràdio, també a la web (Reis 2014b).

Finalment, l'últim pas va ser delimitar la mostra en funció del contingut de la ràdio. Si, com assenyalen Chantler i Harris (1997), la informació constitueix l'element diferenciador de la ràdio local en un context de saturació mediàtica, considerem més rellevant conèixer com s'està adaptant a la xarxa la ràdio parlada de proximitat que la seva homòloga musical.

Taula 2. Tipologia d'emissores de proximitat Galícia – Nord de Portugal

Tipologia d'emissores	Galícia	Nord de Portugal
Educatives	3	2
Religioses	1	0
Lliures	8	0
Municipals	28	0
Locals	3	55
Musicals	3	4
Cadena local	2	0
Regional	0	2
Altres	2	0
Total	50	63

Font: elaboració pròpia.

En definitiva, aquest procés de delimitació múltiple va portar a la selecció d'una mostra d'anàlisi de 65 ràdios convencionals (37 de gallegues i 28 de portugueses), parlades, que distribueixen els seus continguts sonors a la xarxa.

4.2. Eines

Per estudiar l'adaptació de les ràdios de proximitat de l'Euroregió a la radiofonia en línia vam estructurar una fitxa de treball entorn dels dos aspectes clau de la *radiomorfosi* (Prata 2008): l'àmbit dels gèneres i la interactivitat. A més de tots dos aspectes, que remeten a les dues vessants de la ràdio local (continguts i participació), es va efectuar una aproximació bàsica a l'oferta d'aplicacions mòbils.

- Gèneres: difusió de continguts sonors (directe, *streaming*, *podcast*), ús de text, imatge, vídeo, integració de connectors d'altres plataformes, expansió a altres plataformes, etc.
- Interactivitat: possibilitats d'interacció en continguts del mitjà (valoració, vot, comentari, formulari), previsió de mecanismes de participació (*User Generated Content*), possibilitat de compartir (*User Distributed Content*), integració de xarxes socials (connector, icona), etc.
- Oferta d'aplicacions per a dispositius mòbils.

En una segona fase, vam desenvolupar una classificació d'aquestes emissores en funció del seu grau d'adaptació a la radiofonia en línia. En aquest sentit han estat diversos els autors que han proposat una classificació de les marques radiofòniques convencionals segons el seu desenvolupament en el mitjà en línia. La de Bulck i Hermans —l'única específica de la ràdio local— assenjala tres possibles fases d'evolució de la ràdio que no comporten la distribució de continguts sonors.

Les restants classificacions es refereixen a l'evolució de la ràdio en línia en termes de la seva adaptació a la *multimedialitat* (gèneres) i a la interactivitat del mitjà digital. Una dualitat que hem traslladat a la nostra pròpia classificació.

Per avaluar el grau d'apropiació de la plataforma web per part de les ràdios de proximitat, hem efectuat una doble escala de valoració en funció de l'àmbit dels gèneres i de la interactivitat.

Pel que fa a l'àmbit dels gèneres hem considerat l'emissió en directe com la fórmula bàsica de comunicació de les ràdios a la web. El grau màxim d'apropiació, en aquest cas, l'hem limitat a la incorporació de diversos continguts en format imatge, text o vídeo, a més de l'accés a tots —o pràcticament tots— els seus programes a demanda.

Respecte a la interactivitat, ens hem basat en la classificació de Chung (2008), qui assenjala tres categories de cibermitjans: d'interactivitat baixa (que permeten guardar i descarregar continguts), mitjana (que permeten valorar, respondre a enquestes, i altres tipus d'interaccions automatitzades) i alta (que permeten redistribuir contingut, fer comentaris, xats, etc.). Així mateix, basant-nos en la idea de la participació com un pas més en la relació dels oïdors amb els productors del mitjà, que requereix un nivell de compromís més alt, fixem la màxima valoració per a aquelles ràdio webs amb mecanismes

Taula 3. Classificació de les ràdios segons el grau d'apropiació de la plataforma

Bulck i Hermans (2011)	Portela (2006)	Cordeiro (2004/2011)	Franquet (1999)	Cebrián Herreros (2008)
Sense lloc web				
Amb lloc web de continguts limitats. <i>Homepage</i> o estructura senzilla. Sense so	Nivell mínim. No té emissió o l'emissió és en una plataforma externa	Testimonial	Llocs web de ràdios	
Amb lloc web de continguts avançats. Estructura més avançada, continguts en diversos llenguatges				
Amb contingut en viu	Nivell bàsic. Lloc web amb <i>homepage</i> o estructura senzilla. Escolta de l'emissió en directe		<i>Bitcaster</i> en directe	Ràdio per internet (només emissió)
<i>Streaming</i>	Nivell mitjà. Multipliquen continguts en diversos llenguatges (imatge, text, vídeo, arxiu de programes, contacte per correu electrònic i qüestionaris)	Multimediatíic	<i>Bitcaster</i> a demanda	Ràdio a internet (incorpora eines d'interacció i permet accés a la programació)
<i>Podcast</i>	Nivell avançat. <i>Multimedialitat</i> i interactivitat completa	R@dio	<i>Bitcaster</i> integral (directe i a demanda)	Ciberràdio

Font: elaboració pròpia.

Taula 4. Categories de valoració de l'apropiació de la web —gèneres i interactivitat— per part de les emissores locals

	Gèneres	Interactivitat-participació
0	<i>Autoplay</i> directe	No
1	Connexió en directe	Valorar, votar, "m'agrada"
2	Incorporació de continguts en text, imatge, vídeo	Comentaris, fòrum, connector RSS o <i>shareability</i> (interacció en el mitjà o participació en distribució de continguts)
3	Accés a àudio en <i>streaming</i>	Comentaris, fòrum, connector RSS + <i>shareability</i> (tots dos)
4	Ràdio a demanda (principals programes en <i>streaming</i> o <i>podcast</i>)	Participació en els continguts del mitjà

Font: elaboració pròpia.

per al *User Generated Content*. Una funcionalitat que adquireix particular rellevància en l'àmbit de la ràdio de proximitat, atès el seu component comunitari i participatiu.

Cadascuna d'aquestes categories es considera un pas més en l'apropiació de la ràdio web, que integra l'anterior; no obstant això, incorporem una valoració intermèdia (0,5) per marcar particularitats. Per exemple, aquelles ràdio webs que disposen de distribució d'àudio en *streaming* però no en directe.

5. Les ràdios de proximitat a la web. Gèneres

En el seu salt a la web les ràdios de l'Euroregió tenen una important base sonora. Totes les ràdios analitzades difonen algun tipus de contingut d'àudio ja sigui en directe (un total de 57 ràdio webs, 27 de gallegues i 30 de lusitanes) com a demanda (49 emissores, 28 de gallegues i 20 de portugueses).

L'*streaming* es confirma com el format més habitual de distribució de continguts a demanda. El 75% dels webs analitzats (41 des del web mateix —22 de gallegues i 19 de lusitanes— i 7 emissores més a mitjançant connectors externs —6 de gallegues i 1 de portuguesa—) integren algun tipus de contingut en aquest format, un ús que contrasta amb la limitada presència de *podcasts* (3 emissores, 1 de gallega i 2 de portugueses). No obstant això, l'associació del consum no-lineal amb el podcàsting ha portat a identificar com a tal una altra tipologia d'arxius sonors que, si bé permeten la descàrrega, no són continguts sindicats (característica definidora del podcàsting).

Malgrat la important implantació dels continguts a demanda, només vuit de les pàgines analitzades es corresponen amb una veritable ràdio a la carta, ja que distribueixen tant la informació d'actualitat com els seus principals programes a demanda. La resta de les emissores es limiten a vehicular alguns continguts, siguin notícies, programes, entrevistes, fragments de competicions esportives i —fins i tot— plens municipals.

A més dels tipus de distribució previstos des de les seves pròpies web, 33 de les emissores analitzades (22 de gallegues i 11 de portugueses) han ampliat el seu univers en línia a altres plataformes web d'àudio. Eines com Tuneln (utilitzada per 6 emissores gallegues i 9 de lusitanes) o iVox (utilitzada per 10 emissores gallegues) permeten a les ràdios replicar la seva emissió a la xarxa, generar una biblioteca amb els seus continguts per al seu consum en *streaming*, la descàrrega o l'automatització del procés a través de *podcasts*. En menor mesura, també s'ha registrat l'ús d'altres serveis sonors com Livestream (4 emissores gallegues), MixCloud (2 emissores gallegues), SoundCloud, MySpace o Cotonete (presentes cadascun en 1 emissora lusitana), per a la distribució d'àudio en *streaming*.

La gratuïtat d'aquestes eines, la seva facilitat per a la integració dins d'un determinat lloc web (com a connectors o contingut incrustat) i les seves possibilitats de socialització constitueixen una oportunitat per a les emissores de proximitat a la xarxa, tant des de la perspectiva dels continguts com des de la interactivitat dels seus públics.

Respecte a l'ús d'altres llenguatges, es pot remarcar una important integració de continguts de text i imatge en els llocs web analitzats. El 80% de la mostra (52 emissores, 24 de gallegues i 28 de portugueses) incorporen textos i imatges en els seus llocs web, ja sigui com a introducció dels continguts d'àudio, de l'emissora o dels locutors (21 ràdio webs, 8 de gallegues i 13 de lusitanes) ja com a continguts independents (31 emissores, 16 de gallegues i 15 de portugueses).

És destacable la relació d'interdependència que s'estableix entre els textos i les imatges. Els textos d'introducció o sumaris solen acompanyar-se d'imatges estil icona, per identificar programes, locutors, seccions dins de la pàgina web, etc., mentre que les notícies o continguts de més entitat integren fotografies que complementen aquestes informacions.

Per la seva banda, els continguts en format audiovisual tenen una menor presència en les ràdio webs de proximitat, especialment en les emissores gallegues (2 ràdio webs, davant de les 14 portugueses).

Finalment, l'anàlisi de l'oferta d'aplicacions per a dispositius portàtils ens ha permès assenyalar una escassa implantació de la ràdio mòbil entre les emissores de proximitat. Tan sols 9 ràdios (6 de gallegues i 3 de lusitanes) han ampliat la seva presència als dispositius mòbils a través de l'oferta d'una aplicació pròpia. Aquestes aplicacions són molt senzilles, amb una incidència superior a la de les aplicacions web, donat que permeten l'accés des de diversos sistemes operatius mòbils fins a l'emissió de la ràdio en directe.

6. Les ràdios de proximitat a la web. Interactivitat

Pel que fa a la interactivitat, hem d'assenyalar un ús limitat de les possibilitats d'interacció, participació en els continguts i possibilitat de compartir previstes pel mitjà digital.

Pràcticament la meitat de les emissores analitzades (34 ràdios, 17 de gallegues i de lusitanes) preveuen alguna opció d'interacció amb els seus continguts, entre les quals són més habituals les opcions automatitzades (valorar, votar, m'agrada) que els comentaris (possibles en 13 ràdio webs gallegues i en 9 de lusitanes).

La incorporació de les xarxes socials a l'àmbit de la radiofonia en línia ha permès complementar les possibilitats d'interacció dels llocs web, amb la incorporació de connectors socials o icones que faciliten l'accés de l'oïdor-usuari a la conversa social. En aquest sentit, el 44% de les ràdio webs analitzades (29 emissores, 12 de gallegues i 17 de lusitanes) integren un accés als seus canals socials al web, especialment pel que fa a Facebook (12 ràdio webs gallegues i 17 de portugueses) i —en menor mesura— Twitter (8 emissores gallegues i 9 de lusitanes).

Aquest nombre d'emissores es redueix notablement si ens fixem en la participació dels usuaris en els continguts del mitjà. Només cinc emissores, totes espanyoles, preveuen algun tipus de funcionalitat per facilitar i estimular el *User Generated Content*. Si bé la incorporació d'un apartat de contacte amb

un formulari web o el correu electrònic de l'emissora permet la participació dels oïdors-usuaris, aquesta no sol anar acompanyada d'un *call to action* que n'estimuli l'activitat i els animi a enviar els seus propis continguts.

La incorporació de fórmules d'interacció a través de la xarxa, com l'e-mail o els formularis web, ha substituït el contacte telefònic en 12 de les ràdios analitzades (9 de gallegues i 3 de portugueses). Aquesta circumstància, que pot explicar-se per la limitada infraestructura de la qual disposen algunes d'aquestes ràdios, elimina la fórmula de participació radiofònica per excel·lència. En efecte, tal com diu Tolson (2006), la trucada telefònica és la manera més poderosa de participació, atès que limita el control i la ingerència dels productors del mitjà en el missatge de l'oïdor.

A més de la interacció amb els continguts de la ràdio, el 47% de les pàgines (31 ràdio webs, 14 de gallegues i 17 de lusitanes) incorpora opcions de compartició que faciliten la distribució dels seus continguts entre la xarxa social dels oïdors-usuaris. Les opcions de *User Distributed Content* que preveuen aquestes emissores són bastant bàsiques, i permeten principalment la redifusió dels seus continguts textuais a través del correu electrònic, Facebook i Twitter.

7. La radiomorfosi web de les emissores gallegues i portugueses

Les dades recollides en l'anàlisi de contingut ens van permetre valorar el grau d'adaptació de les emissores de proximitat a la plataforma web. Aquesta valoració ha permès assenyalar divergències en la *mediamorfosi* de la radiofonia local gallega i lusitana.

Pel que fa a l'adaptació de les ràdios gallegues al mitjà digital, podem assenyalar una certa convergència entre emissores (Gràfic 1). En la majoria, els webs analitzats (25 emissores) integren continguts en diversos formats (text, imatge i àudio) i fins i tot preveuen diverses fórmules d'interacció o compartició (17 i 14 emissores, respectivament).

Més concretament, el 59% de les ràdio webs gallegues (un total de 19) tenen una valoració superior a 2 en l'àmbit dels gèneres, cosa que només passa en el 30% de les emissores (un total d'11) si ens fixem en la interactivitat-participació.

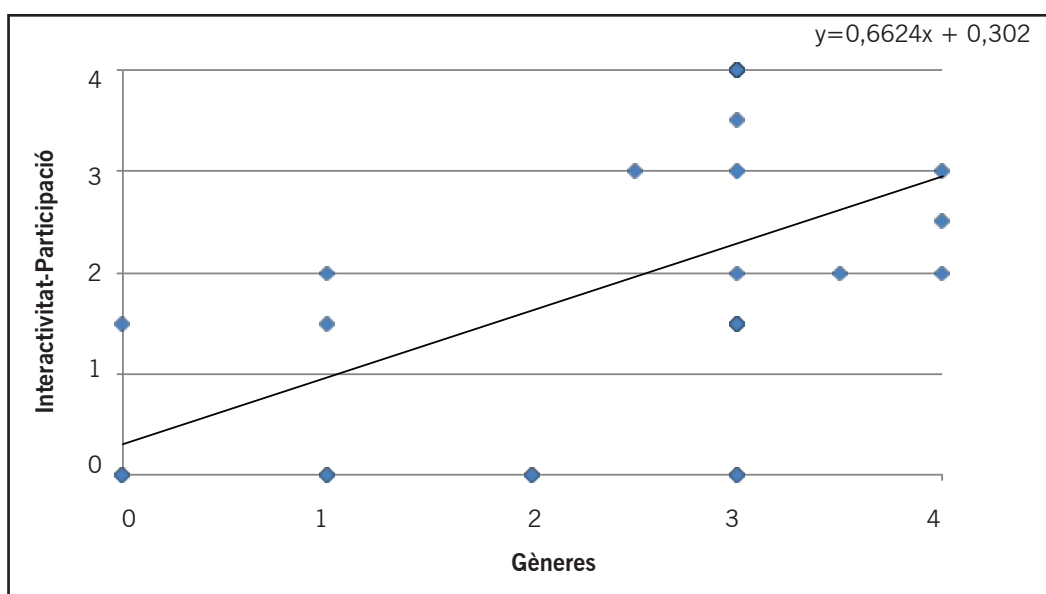
En aquest sentit, podem parlar d'un nivell mitjà-alt d'apropiació de la plataforma digital per part de les emissores gallegues, encara que amb algunes divergències.

D'una banda, encara que es poden assenyalar tres ràdio webs que presenten una màxima adaptació des de la perspectiva dels gèneres —i es configuren, doncs, com a veritables ràdios multimèdia a la carta— i cinc emissores més que preveuen fórmules per al *User Generated Content*, ambdues perspectives no arriben a confluïr. No existeix cap ràdio de proximitat gallega que presenti el màxim grau de desenvolupament a la web.

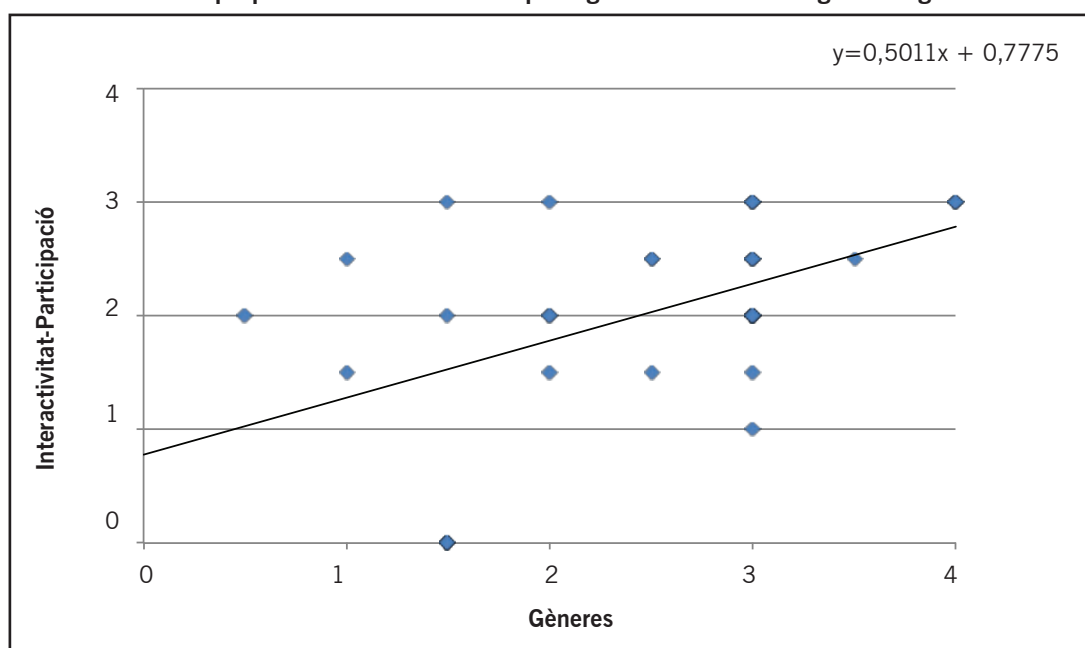
D'altra banda, encara hem de ressenyar l'existència de sis emissores gallegues que, tot i que han adaptat els seus continguts al mitjà digital (dues de les quals fins i tot presenten una adaptació mitjana-alta en l'àmbit dels gèneres), no han parat esment en les possibilitats d'interacció. Aquestes emissores obvien una de les oportunitats de la ràdio de proximitat per conformar i cohesionar una comunitat de radiooïdors activa i participativa.

En la seva adaptació al web, les emissores portugueses presenten una heterogeneïtat més alta que les seves homòlogues gallegues. En efecte, com reflecteix el Gràfic 2, hi ha importants fluctuacions pel que fa als gèneres.

Gràfic 1. Grau d'apropiació de les emissores gallegues de la web segons els gèneres-interactivitat

Font: elaboració pròpia.

Gràfic 2. Grau d'apropiació de les emissores portugueses de la web segons els gèneres-interactivitat

Font: elaboració pròpia.

Les ràdios de proximitat portugueses presenten una morfologia i una estructura diverses que va des de pàgines molt simples, en les quals l'emissió en directe s'efectua per mitjà d'un connector d'una altra plataforma web (2 ràdio webs), a autèntiques ràdios a la carta que no només incorporen continguts en format text, imatge o vídeo, sinó que permeten l'accés a tota —o pràcticament tota— l'emissió a demanda (3 ràdios). En qualsevol cas, la configuració més habitual és la d'una ràdio que conjuga emissió en directe amb alguns continguts informatius en format text, imatge o àudio en *streaming* (13 llocs web, que representen el 46%).

En l'àmbit de la interacció-participació hem de parlar d'una fase intermèdia en l'apropiació de la plataforma web per part de les emissores lusitanes, en què el 71% de la mostra (20 emissores) se situa en l'interval comprès entre l'1,5 i el 2,5. Cap de les ràdio webs analitzades preveu fórmules per estimular la intervenció dels oïdors-usuaris en els continguts del mitjà.

Així mateix, cal destacar el fet que onze emissores (49%) supleixin les possibilitats d'interacció del seu propi web (valoració, enquestes, comentaris) amb la integració d'un connector o connectors socials. La integració d'aquesta pantalla social, encara que es correspon amb un nivell d'interactivitat alt (Chung 2008), traspasa la conversa a una plataforma externa a la mateixa ràdio web.

8. Conclusions

El procés de concentració radiofònic viscut en les últimes dècades ha posat en mans dels grans grups multimèdia l'esdevenir de la ràdio i la seva *mediamorfosi*. Igual que les

grans marques, les emissores de proximitat han orientat el seu desenvolupament al mitjà digital amb la creació dels seus propis espais a la xarxa. Pel que fa a la plataforma mòbil, el desenvolupament de la ràdio local és en una fase preliminar.

En el context de l'Euroregió Galícia – Nord de Portugal, sis de cada deu ràdios locals amb emissió convencional han ampliat la seva presència a la xarxa mitjançant la creació d'un lloc web propi. El salt de la radiofonia hertziana a la web ha tingut més rellevància en el context gallec, on el 80% de les emissores de proximitat disposen d'un espai a internet, davant del 51% de les portugueses. Una diferència que es minimitza si ens fixem en l'adaptació d'aquestes emissores a la plataforma web.

El 59% de les emissores gallegues i el 46% de les lusitanes combinen en el seu lloc web la distribució del senyal en directe amb continguts en format text, imatge i àudio per a un consum personalitzat. Així mateix, l'estudi desenvolupat ha permès registrar sis ràdio webs (distribuïdes equitativament) que han aconseguit una apropiació real de la plataforma pel que fa a la distribució de continguts. Malgrat que les emissores analitzades presenten una adaptació mitjana-alta a la web, encara no podem fer referència a una ràdio multimèdia a la carta (ciberràdio, *bitcaster* integral o *r@dio*), mentre que la *multimedialitat* és limitada, així com el tipus de continguts a demanda que aquestes ràdio webs ofereixen.

Pel que fa a la interactivitat-participació, les emissores de proximitat han incorporat diverses fórmules per a la interacció dels oïdors-usuaris amb el mitjà i els seus continguts. No obstant això, aquestes difereixen bastant de les possibilitats reals que brinda la web. El 35% de les ràdio webs gallegues i el 32% de les portugueses no incorporen l'opció de comentar els seus continguts, i es limiten a altres fórmules d'interacció

automatitzades que requereixen un compromís menor dels oïdors-usuaris i amb ells. Respecte a la participació, només el 8% de les emissores analitzades —totes gallegues— preveuen possibilitats d'intervenció en els continguts del mitjà de manera directa.

En aquesta línia, una de cada dues emissores locals portugueses ha intentant pal·liar la manca de mecanismes d'interacció-participació dels seus llocs web amb la integració de connectors d'altres plataformes socials.

El salt de les emissores de proximitat de Galícia i Nord de Portugal al mitjà interactiu per excel·lència, així com la incorporació de múltiples eines i canals socials, no s'ha reflectit en una ràdio més participativa. Com assenyalen Willems (2013) i Tolson (2006), la intervenció telefònica —una fórmula desapareguda en el 18% de les ràdios de la mostra (9 de gallegues i 3 de portugueses)— esdevé la manera més immediata i espontània de participació a la ràdio, un tipus d'interacció que dota els oïdors de més control que el correu electrònic, les xarxes socials o WhatsApp.

Així com els serveis de distribució d'àudio 2.0 van esdevenir una oportunitat per a la *mediamorfosi* de les ràdios de proximitat, les emissores de l'Euroregió Galícia – Nord de Portugal han d'apropiar-se de les eines d'interacció social i emprar-les de manera estratègica per aconseguir una ràdio més participativa. En definitiva, la construcció d'una ràdio per i per a la comunitat local.

Notes

1. Estudi dut a terme l'octubre-novembre de 2014 durant una estada al Centro de Estudos de Comunicação e Sociedade de la Universidade do Minho, finançada pel Programa IACOBUS de l'Agrupació Europea de Cooperació Territorial Galícia – Nord de Portugal.
2. Aquestes plataformes computen com a visites els accessos al reproductor d'una determinada ràdio que s'allarguin durant més d'un minut.
3. Seguida per Cadena SER Madrid AM i Radio Cadena COPE AM, amb 1.226 i 853 visites, respectivament.
4. Rànquing de 18.000 emissores de tot el món excepte Brasil.
5. No obstant això, s'ha constatat que algunes ràdios web apliquen restriccions en l'accés a determinats continguts si aquest s'efectua des d'una IP estrangera.
6. La NUTSIII (Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques) del Nord de Portugal engloba les regions de Minho-Lima, Cávado, Ave, Grande Porto, Tâmega, Entre Douro e Vouga, Douro i Alto Trás-os-Montes.
7. Decreto-Lei n.º 674-C/75 de 2 de Dezembro de 1975, pel qual es nacionalitzaven totes les emissores de ràdio excepte Rádio Renascença i les ràdios locals: Rádio Alitude de Guarda i la Rádio Pólo Norte al Caramulo. Cfr. <<http://www.gmcs.pt/ficheiros/pt/decreto-lei-n-674-c75-de-2-de-dezembro.pdf>>
8. Dades d'emissores locals amb cobertura a la NUTSIII del nord de Portugal. ANACOM Serveis de Radiodifusió Sonora. <<http://www.anacom.pt/render.jsp?categoryId=1646#VTQeEmYxZJM>>
9. Espectre radioelèctric. <<http://www.minetur.gob.es/telecomunicaciones/Espectro/RadioTV/FM/Paginas/radiodifusionFM.aspx>> Aquesta pàgina recull un total de 112 freqüències de radiodifusió sonora al territori gallec, on es poden registrar un total de 261 emissores actives. Aquest desajust es fa més evident si partim del fet que algunes de les ràdios adjudicatàries en el repartiment de freqüències de la Xunta de Galicia (2013) no les havien ocupat al novembre de 2014.

Referències

- ALVES, R. "Rádio no Ciberespaço–Interseção, Adaptação, mudança e Transformação" [en línia]. A: Intercom. Congresso Brasileiro de Ciências da Comunicação. Anais. Belo Horizonte: Intercom, 2003. <http://www.intercom.org.br/papers/nacionais/2003/www/pdf/2003_NPO6_alves.pdf> [Consulta: 12 de març de 2015].
- BONET, M. "Qui tem la ràdio local?" [en línia]. *Quaderns del CAC*, (2004), núm. 18, pàg. 37-44. ISSN 1646-2242. <http://www.cac.cat/pfw_files/cma/recerca/quaderns_cac/Q18bonet.pdf> [Consulta: 12 de març de 2015].
- BONET, M. "Nuevos caminos para la radio. Un proceso productivo digital para un negocio analógico" [en línia]. *Telos: Cuadernos de comunicación e innovación*. (2007), núm. 73, pàg. 27-35. ISSN 0213-084X. <<http://telos.fundaciontelefonica.com/telos/articuloperspectiva.asp?idarticulo=1&rev=73.htm>> [Consulta: 30 de març de 2015].
- BONET, M.; FERNÁNDEZ-QUIJADA, D.; RIBES, X. "The Changing Nature of Public Service Radio: A Case Study of iCat FM". *Convergence*. Vol. 17 (2011), núm. 2, pàg. 177-192. ISSN 1354-8565.
- BONIXE, L. "As rádios locais em Portugal: uma análise do discurso jornalístico". *Comunicação e Cultura*. (2006), núm. 1, pàg. 157-169. ISSN 1646-4877.
- BONIXE, L. "O local como especialização – as rádios locais portuguesas enquanto espaço para a comunicação de proximidade" [en línia]. A: I Congresso de Estudos Rurais do Norte Alentejano: "O Futuro do Mundo Rural em Questão", (2014). <<http://comum.rcaap.pt/handle/123456789/5287>> [Consulta: 30 de març de 2015].

- BUENDÍA, A.; PINO, J. C. "Radio local, opinión pública y participación ciudadana" [en línia]. *Signo y Pensamiento*. Vol. 27 (2008), núm. 52, pàg. 84-96. ISSN 0120 4823. <http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0120-48232008000100007&lng=es&nrm=i_so> [Consulta: 30 de març de 2015].
- CALVO, E. "Las radios comunitarias tras la nueva Ley de Comunicación Audiovisual" [en línia]. *Derecom*. (2011), núm. 7, 11 pàgs. ISSN 1988-2629. <<http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3734528>> [Consulta: 30 de març de 2015].
- CASTELLS, M. *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*. Madrid: Alianza Editorial, 2005. ISBN 9788420677002.
- CEBRIÁN HERREROS, M. *La radio en Internet*. Buenos Aires: La Crujía, 2008. ISBN 9789876010634.
- CHANTLER, P.; HARRIS, S. *Local radio journalism*. Oxford: Focal Press, 1997. ISBN 9780240514222.
- CHUNG, D. S. "Interactive Features of Online Newspapers: Identifying Patterns and Predicting Use of Engaged Readers". *Journal of Computer-Mediated Communication*. Vol. 13 (2009), núm. 3, pàg. 658-679. ISSN 1083-6101.
- CORDEIRO, P. "A rádio de modelo multimidiático e os jovens: a convergência entre o FM e a Internet" [en línia]. Biblioteca Online de Ciências da Comunicação, 2004. <<http://www.bocc.ubi.pt/pag/cordeiro-paula-radio-modelo-multimidiatico.pdf>> [Consulta: 30 de setembre de 2014].
- CORDEIRO, P. "Radio becoming r@dio: Convergence, interactivity and broadcasting trends in perspective". *Participations*. Vol. 9 (2012), núm. 2, pàg. 492-510. ISSN 1749-8716
- DEL BARCO, V. "La radio pública local en Andalucía: una oportunidad para la participación ciudadana". *Historia y Comunicación Social*. (2014), núm. 18, pàg. 257-270. ISSN 1137-0734.
- FIDLER, R. *Mediamorphosis: Understanding New Media*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1997. ISBN 978-0803990869.
- FLICHY, P. "La explosión del monólogo. Las radios paralelas en la Europa Occidental". A: BASSETS, L. *De las ondas rojas a las radios libres*. Barcelona: Gustavo Gili, 1981. ISBN 978-8425210334.
- FORNET-BETANCOURT, R. "Aproximaciones a la globalización como universalización de políticas neoliberales, desde una perspectiva filosófica" [en línia]. *Pasos*. (2002), núm. 83. <<http://deicr.org/IMG/pdf/pasos83.pdf>> [Consulta: 12 de març de 2015].
- FRANQUET, R. "La radio digital en España: incertidumbres tecnológicas y amenazas al pluralismo". A: BUSTAMANTE, E.; FRANQUET, R.; GARCÍA, M. T.; LÓPEZ, X.; PEREIRA, X. *Alternativas en los medios de comunicación digitales*. Madrid: Fundación Alternativas, 2008. ISBN 9788497844291.
- FRANQUET, R. "Radio y televisión en la Red: el primer asalto". A: FRANQUET, R.; LARRÉGOLA, G. *Comunicar a l'Era Digital*. Barcelona: Societat Catalana de Comunicació, 1999. ISBN 84-7283-180-8.
- GALLEGO, J. I. "La distribución de contenidos de audio. Relaciones entre podcasting, radio y movilidad" [en línia]. *Telos*. (2012), núm. 92. ISSN 0213-084X. <<http://goo.gl/7pWrVZ>> [Consulta: 10 de febrer de 2015].
- IGARTUA, J. J. *Métodos cuantitativos de investigación en Comunicación*. Barcelona: Bosch Comunicación, 2006. ISBN 9788497902717.
- KISCHINHEVSKY, M. "Cultura da portabilidade. Novos usos do rádio e sociabilidades em mídia sonora". *Observatorio (OBS*) Journal*. Vol. 3 (2009), núm. 1, pàg. 223-238. ISSN 1646-5954.
- MARTÍNEZ, M. P.; MORENO, E.; AMOEDO, A. "La radio generalista en la red: un nuevo modelo para la radio tradicional". *Anagramas*. Vol. 10 (2012), núm. 20, pàg. 165-180. ISSN 692-2522.
- MATA, M. C. "La radio. Una relación comunicativa" [en línia]. *Diálogos de la Comunicación*. (1993), núm. 35, pàg. 10-13. ISSN 1813-9248. <http://palabraradio.org/media/uploads/documents/la_radio_una_relacion_comunicativa.pdf> [Consulta: 30 de setembre de 2014].
- MONCLÚS, B.; GUTIÉRREZ, M.; RIBES, X.; FERRER, I.; MARTÍ, J. M. "Listeners, social networks and the construction of talk radio informations discourse in the 2.0". A: BONINI, T.; MONCLÚS, B. *Radio audiences and participation in the age of network society*. Nova York: Routledge (Studies in European Communication Research and Education), 2015. ISBN 978-0-415-73915-3.
- NYRE, L.; ALA-FOSSI, M. "The next generation platform: Comparing audience registration and participation in digital sound media". *Journal of Radio & Audio Media*. Vol. 15 (2008), núm. 1, pàg. 41-58. ISSN 1937-6529.

PORTELA, P. *Rádio na Internet em Portugal. A abertura á participação num meio em mudança*. [en línia]. Tesi de màster. Braga: Universidade do Minho, 2006. <<https://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/6251/1/pedro%20portela.pdf>> [Consulta: 30 de març de 2015].

PRATA, N. *Webradio: novos géneros, novas formas de interação*. [en línia]. Tesi de doctorat. Belo Horizonte: Universidade Federal de Minas Gerais, 2008. <http://www.dominio-publico.gov.br/pesquisa/DetalheObraForm.do?select_action=&co_obra=101837> [Consulta: 30 de setembre de 2014].

PRIESTMAN, C. *Web Radio: Radio production for Internet streaming*. Oxford: Focal Press, 2002. ISBN 978-0240516356.

REIS, A. I. "As rádios piratas em Portugal, contributos para um percurso" [en línia]. A: REIS, A. I.; PORTELA, P.; RIBEIRO, F. *Das piratas à Internet: 25 anos de rádios locais*. Braga: Universidade do Minho, 2014a. ISBN 978-989-8600-33-2. <<http://www.lasics.uminho.pt/netstation/wp-content/uploads/2015/04/ReisRibeiroPortela.pdf>> [Consulta: 30 de març de 2015].

REIS, A. I. "Radio News on the Internet: is sound still dominant?". A: OLIVEIRA, M.; STACHYRA, G.; STARKEY, G. *Radio: the Resilient Medium*. Sunderland: University of Sunderland, 2014b (Research in Media and Cultural Studies). ISBN-13 978-0992980.

SELLAS, T. "A two-dimensional approach to the study of podcasting in Spanish talk radio stations". *The Radio Journal*. Vol. 10 (2012), núm. 1, pàg. 7-22. ISSN 2040-1388.

TEROL, R. "La relación de la radio con Internet, amenazas y oportunidades para un medio que se adapta al cambio" [en línia]. A: SABÉS, F.; VERÓN, J. J. *Universidad, investigación y periodismo digital*. Saragossa: Asociación de Periodistas de Aragón, 2014. ISBN 978-84-87175-50-3. <<http://www.congresoperiodismo.com/pdf/libro2014.pdf>> [Consulta: 12 de març de 2015].

TOLSON, A. *Media talk. Spoken discourse on TV and radio*. Edimburg: Edinburgh University Press, 2006. ISBN 9780748618262.

VAN DEN BULCK, H.; HERMANS, B. "The future of local radio in the digital era. Opportunity or Threat?". A: GAZI, A.; STARKEY, G.; JEDRZEJEWSKI, S. *Radio content in the digital age*. Chicago: Intellect, 2011. ISBN 978-1-84150-423-0.

WILLEMS, W. "Participation– in what? Radio, convergence and the corporate logic of audience input through new media in Zambia". *Telematics and Informatics*. Vol. 30 (2013), núm. 3, pàg. 223-231. ISSN 0736-5853.